

MARIA COSNICEANU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

**ASPECTE SEMANTICE ALE STUDIERII
NUMELOR DE PERSOANE**

Acad. Silviu Berejan, care, grație erudiției, competenței, simțului nativ al limbii, spiritului fin de observație etc., și-a spus cuvântul ponderabil în toate domeniile lingvisticii, n-a neglijat nici domeniul onomasticii. Deși n-a scris lucrări pe această temă, totdeauna a fost la curent și și-a exprimat părerea față de tot ce s-a scris și s-a publicat în acest domeniu, în virtutea funcțiilor de redactor-șef al *Revistei de lingvistică și știință literară*, de președinte al *Comisiei republicane pentru reglementarea și ocrotirea onomasticii naționale*, de coordonator al materialelor din R. Moldova prezentate la elaborarea Proiectului Internațional *Patronymica Romanica* [1].

Aplicarea măiestrită de către acad. S. Berejan a *metodei componențiale*, numită și *analiza semică*, la studierea semanticii unităților lexicale [2, p. 120-132] ulterior și-a găsit reflectare într-un șir de lucrări ale discipolilor săi și nu numai, inclusiv în lucrările de antroponimie [3, p. 49-59; 4, p. 22-31]. Articolul ce urmează vine să releve unele aspecte semantice ale studierii numelor de persoane.

1. Aspecte ale semanticii reflectorii

Analiza semantică se aplică în procesul de examinare a structurii interne a antroponimelor, acestea fiind formații analizabile prin raportarea lor la semantica unei baze, a unui cuvânt al limbii, prin care inițial s-a reflectat o trăsătură caracteristică a referentului, individualizându-l în cadrul unei clase generale. Astfel, din punct de vedere etimologic, prin raportarea la sensul cuvântului-bază, antroponimele sunt motivate. Baza formării antroponimelor în diferite limbi au constituit-o apelativele, care prin conținutul lor semantic exprimau însușirea (reală, imaginară, dorită sau menită), ocupația, originea, atitudinea cuiva față de persoana numită, împrejurări din viața individului și alte semne distinctive, care, devenind caracteristice pentru individul respectiv, i-au dat și numirea corespunzătoare. Examinând etimologiile prenumelor actuale, apărute în limbile vechi, clasice, depistăm sensul cuvintelor care au stat la baza acestora. Sensul cuvintelor respective este sesizat și azi în antroponimele formate în limba română: prenume vechi – *Albu, Aspra, Urîta, Fericel* etc. Și, în special, în numele de familie: *Blîndu, Dîrzu, Lungu, Oacheșu, Scurtu, Frumusache* etc. Toate antroponimele de tipul acesta au fost la bază porecle. Antroponimele se deosebesc de porecle prin funcție și prin sfera de circulație. Porecla ține de uzul popular vorbit și indică însușirile reale, concrete ale individului respectiv. Antroponimele ce au la bază porecle țin de uzul oficial. Ele s-au desemantizat și îndeplinesc o funcție exclusiv nominativă, antroponimică, onimică. Fiindcă oricare ar fi etimologia prenumelui, iar în timpul de față și a numelui de familie, și oricât s-ar simți legătura lui genetică cu apelativul, numele nu exprimă însușirile persoanei ce-l poartă. Deosebirea dintre apelative și antroponimele provenite din acestea, care sînt identice ca formă, se evidențiază numai în context.

Apelativele, ca unități ale limbii, au sens și în afară de context. Antroponimele, ca unități ale limbii, în afară de context, au numai funcție nominativă. Ele capătă un anumit sens numai într-un anumit context sau act de comunicare. Dacă apelativele se leagă de un

număr limitat de denotate prin noțiuni, la antroponime noțiunea nu constituie conținutul intern, permanent al unui complex sonor, ci se află în potență, este exterioară, ocazională. Același antroponim poate numi un număr nelimitat de referenți și cu fiecare dintre ei poate stabili o relație de sens temporar. Acesta se schimbă de la un context la altul odată cu schimbarea referentului. Cu cât avem mai multe informații despre persoana respectivă, cu atât mai bogat ne apare sensul numelui pe care-l poartă. La apelative polisemantice textul joacă un rol dublu: 1. ca mijloc de selectare a sensului adecvat și 2. ca mijloc de actualizare a acestui sens. La antroponime contextul creează sensul numelui, cu scopul de a identifica referentul.

Uneori antroponimul capătă sens datorită asocierii lui cu o trăsătură caracteristică a individului. Numele devine reprezentantul acestei caracteristici și se generalizează cu acest sens. De ex., în folclorul românesc numele *Martin* se asociază cu noțiunea de „greoi”, *Parfene* se folosește când e vorba de „dracul” etc. Când numele devenit reprezentant al unei caracteristici se atribuie și altor persoane care au caracteristicile respective, acest nume trece în apelativ (*pliușchin*, *harpagon*, *gobsec* etc.). Antroponimele trec în apelative prin metaforizare, prin delimitarea unui sem (semul „apreciere”) din ansamblul semnificativ al antroponimului și formarea pe baza lui a unui sens nou, metaforic, în care se reflectă permanent corelația dintre sensul primar al antroponimului (totdeauna prezent în mintea vorbitorului) și sensul nou, derivat, devenit nume comun. În asemenea cazuri cele două funcții ale metaforei, individualizatoare și generalizatoare, capătă o intensitate maximă. Pe de o parte, metafora este un mijloc de caracterizare și individualizare a unei caracteristici proprii pentru o persoană. Pe de altă parte, ea duce la generalizări atât de mari, încât un popor întreg poate fi numit cu un antroponim. De ex., *Ivan* pentru ruși, *Gheorghe* pentru români, *Friț* pentru fasciști etc.

Datorită unirii ocazionale a noțiunii cu cuvântul-nume, antroponimele nu se traduc dintr-o limbă în alta. Se traduc (uneori) numai numele utilizate în operele literare (*Kobilin* – *Mirșoagă*, *Jerebțov* – *Roibu* etc.) [5, p. 156-196].

Spre deosebire de apelative, antroponimele, ca unități lexicale, se caracterizează prin lipsa polisemiei, neavând sinonime. Ele formează omonime lexico-gramaticale numai cu acele cuvinte de care sunt legate din punct de vedere genetic prin rădăcini (*viorică* – *Viorica*, *doină* – *Doina*, *prisăcar* – *Prisăcaru*). Hipocoristicile nu sînt omonime, ci omoforme (*Rica* de la *Viorica* și *Aurelia* – *Aurica* – *Rica*; *Nicu* de la *Ion* și *Nicolae*).

O dovadă că antroponimele în limbă nu exprimă noțiuni o reprezintă și formele trunchiate (*Lina* < *Aculina*, *Rica* < *Viorica*, *Nata* < *Natalia* etc.), fenomen care nu poate avea loc în cazul apelativelor, fără ca sensul lor să nu sufere.

La apelative acordul adjectivului cu substantivul este obligatoriu, iar numele de familie provenite din același adjectiv nu se acordă în gen cu prenumele feminin (*Albu Elena*, *Lungu Raisa*) și numele ce au la bază substantive feminine nu se acordă cu prenumele masculine (*Furnică Ion*, *Rață Gheorghe*, nu **Furnic Ion* și **Rățoi Gheorghe* și nici **Alba Elena* sau **Lunga Raisa*).

Antroponimele, atât în limbă, cât și în vorbire, sunt în același timp cea mai concretă și cea mai abstractă categorie lexicală.

Datorită particularităților menționate: (lipsa unei noțiuni permanente, unirea ocazională cu diferite noțiuni, lipsa sinonimelor și a omonimelor, neputința de a le traduce dintr-o limbă în alta etc.), antroponimele nu pot fi incluse în dicționarele bilingve și explicative. Locul lor este în dicționarele etimologice, enciclopedice și de transcriere. Din cele expuse reiese următoarea definiție: Antroponimul este a doua numire dată individului spre a-l deosebi de alți indivizi, care au un nume comun, și care identifică numai prin complexul său sonor, fără referire la vreo noțiune.

2. Aspecte ale semanticii gramaticale

Un alt aspect semantic aplicat la studierea antroponimelor îl constituie sensul lor gramatical. *Sensul lexical* al cuvântului (raportarea cuvântului la denotat) nu poate să existe în limbă în afara *sensului gramatical*, care este forma necesară de realizare și concretizare a sensului lexical. El este motivat de toate morfemele constituente, dar fiecare dintre ele îndeplinește o funcție specifică. Raportarea cuvântului la obiect este exprimată prin morfemul radical, iar mijloace de raportare sînt indicate cu ajutorul morfemelor gramaticale (afixe, flexii). Cuvîntul reprezintă o sintagmă din două componente, dintre care unul corespunde sensului lexical (denotativ), iar celălalt sensului gramatical, de clasificare. Sensurile gramaticale, deși nu fac parte din semnificat, sînt totuși legate nemijlocit de el și intră în structura semantică a cuvîntului în calitate de seme gramaticale, indicînd apartenența cuvîntului la o anumită parte de vorbire. Aceste seme au un grad de abstractizare mai pronunțat. Astfel, sensurile gramaticale ale părților de vorbire sînt un component indispensabil al sensului lexical al cuvîntului, formînd garnitura lui conținutală și, prin urmare, au un caracter *onomasiologic*. Ele atribuie noțiunea la o anumită clasă și-i acordă numirea respectivă de obiect, însușire, stare, acțiune etc. Cînd denumirea însușirii este pușă la baza denumirii obiectului, devenind reprezentantul lui, ea capătă formă de substantiv. În procesul denominării cuvîntul se actualizează și numește un obiect, o persoană concretă, iar această actualizare se realizează prin mijloace gramaticale, în cazul dat prin articularea cu articolul hotărît, care în limba română este un indiciu al substantivizării. Toate antroponimele ce au la bază numiri de însușiri sînt la origine adjective, verbe și adverbe substantivizate (*Căruntu, Scumpu, Aflatu, Juratu, Tacu, Dimineșu, Tîrziu* etc.).

În limba română articolul hotărît enclitic joacă rolul principal în formarea și diferențierea antroponimelor de apelativele respective. În procesul de trecere de la substantivul comun la antroponim articolul își pierde valoarea determinativă. La antroponime opoziția articulat–nearticulat se anihilează și în limba literară contemporană articolul *-l* cade (*beteagul – Beteagu, dibaciul – Dibaciu, bucătarul – Bucătaru, cucul – Cucu, robul – Robu* etc.).

Deși la antroponime articolul *-l* cade, atît antroponimul, cît și apelativul respectiv sînt alcătuite din același număr de morfeme, dintr-un morfem radical și unul postfixal. Deosebirea constă în faptul că morfemul postfixal al apelativului are 2 elemente – articolul propriu-zis (*-l*) și vocala de legătură (*-u*), ambele îndeplinind aceeași funcție gramaticală – indică determinarea, genul și numărul. Morfemul postfixal al antroponimului este alcătuit dintr-un singur element *-u*, care nu este substantivul articolului *-l* și nici așa-numitul „articol înjumătățit”, fiindcă, datorită caracterului specific al antroponimului (caracterul determinat indiferent de forma lui gramaticală, o singură formă de număr și o formă comună pentru ambele genuri), *-u* nu are aici forme corespunzătoare de opoziție.

Prezența articolului *-l* la apelative și lipsa lui la antroponimele respective creează o altă formă de opoziție – opoziția dintre apelative și antroponime, dintre două clase de cuvinte ce fac parte din aceeași parte de vorbire. Această opoziție contribuie la diferențierea și mai vădită a paradigmei cuvintelor respective. Antroponimele au o singură formă, sînt invariabile și nu au paradigmă.

Datorită independenței și invariabilității sale, *-u* s-a transformat dintr-un morfem gramatical într-un indiciu formal al antroponimelor. Ca indiciu al încadrării în sistemul antroponimic acest *-u* se adaugă și antroponimelor de alte origini: *Bogu, Radu, Vilcu*. Numele rusești și ucrainene cu sufixele *-ko* și *-așko* au primit *-u* în loc de *-o*: *Milcu, Lațcu, Ilașcu, Vidrașcu* etc. De aceea nu poate fi acceptată părerea din noua gramatică a Academiei Române cum că „Substantivele comune se fixează ca nume proprii în forma lor articulată, dar și în forma lor nearticulată, ca în cazul prenumelor masculine *Brăduț, Stejărel, Arin* etc., a numelor de familie: *Brad, Croitor, Pădure, Găină* etc. ...” [6, p. 126]. Din punctul

de vedere al articulării/nearticulării, prenumele *Brăduț, Stejărel* nu pot fi puse în aceeași categorie cu numele de familie *Brad, Croitor*. Prenumele cu sufixe diminutive nu primesc *-u* (*Ionuț, Pătruț, Vlăduț, Ionel*, deci și *Brăduț, Stejărel*), dacă nu sînt formate dintr-o singură silabă la care se adaugă *-u* de sprijin (*Nuț-u, Duț-u, Nel-u*). Numele de familie provenite din substantive de genul masculin (*brad, croitor*) primesc *-u*, indiciul antroponimizării (*Bradu, Croitoru*). Existența unor nume de familie fără *-u* este o dovadă că ele se apropie mai mult de porecle, că nu s-au antroponimizat complet sau *-u* a fost omis de străini, în Transilvania de unguri, în Bucovina și Moldova de ruși și ucraineni [7, p. 17].

Acestea sînt doar cîteva aspecte relevate, numele de persoane însă se caracterizează și prin alte particularități gramaticale specifice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane. Volume de présentation*, Verlag „Max Niemeyer”, Tübingen, 1997.
2. С. Г. Бережан, *Семантическая эквивалентность лексических единиц*, Editura Știința, Chișinău, 1973.
3. M. Cosniceanu, *Derivarea semantică – procedeu de formare a antroponimelor din apelative și a apelativelor din antroponime*// LLM, 1977, nr. 3, p. 49-59.
4. M. Cosniceanu, *Antroponime formate prin conversie*// LLM, 1979, nr. 2, p. 22-31.
6. I. Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică*, Tipografia Reclama, Chișinău, 2006.
7. *Gramatica limbii române. I. Cuvîntul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
8. I. Jordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.